

LILI MONATOVÁ

PŘÍSPĚVEK K OTÁZCE VÝVOJE POROZUMĚNÍ
A HODNOCENÍ POJMU „ODVAHA“
U DĚTÍ OSMI- AŽ DESETILETÝCH¹

Vymezení problému a metoda výzkumu

V předcházející práci, ve které jsem se zabývala touto otázkou u dětí pěti- až sedmiletých, byly zjištěny první dvě vývojové fáze, z nichž první byla nazvána fází zvukové analogie. V tomto období, které probíhá mezi pěti až sedmi lety, byla konstatována postupná diferenciací pojmu od zvukově podobných pojmů. Druhá fáze byla pojmenována fází významové (sémantické) analogie. Začínala u šestiletých dětí a u sedmiletých ještě neskončila. Zvukově analogická diferenciací patří k vývojově starší fázi, diferenciací významově analogická patří k mladší vývojové fázi.² První hlavní znak (překonávání strachu) vystihovaly všechny zkoumané děti v šesti letech bez výjimky správně. Druhý hlavní znak (statečnost, smělost, hrdinkost) vystihly tři čtvrtiny sedmiletých pokusných osob.

Použitý postup zkoumání je (u obou prací) modifikací metody, která byla uvedena v práci „Některé zvláštnosti dětských psychologických pojmů“.³ Dotazy byly zaměřeny ke zjišťování výskytu hlavních znaků uvedeného pojmu, tj. jak se děti různého stáří vyjadřují o této vlastnosti, jak ji hodnotí, jaké mají vědomosti, jak a nakolik rozumí pojmu odvaha. Podle A. Libora je základem porozumění pojem, představa není ve všech případech nutná.⁴ Na stupeň porozumění jsem usuzovala podle toho, nakolik si pokusná osoba uvědomovala význam pojmu, nakolik měla vytvořené hlavní znaky pojmu. Výzkum nebyl prováděn najednou (poněvadž otázek bylo celkem 105), nýbrž po částech. Předmětem výzkumu jsou další vývojové fáze abstraktního pojmu odvaha. V osobním rozhovoru se 30 dětmi (deset dětí bylo osmiletých, deset bylo devítiletých a deset desetiletých) jsem celkem získala více než 3000 jednotlivých údajů.⁵ Úkol této práce je dílčí. Má osvětlit odvahu jako vlastnost člověka pouze z jednoho přesně vymezeného hlediska. Nemá tedy zkoumat konkrétní projevy odvahy u pokusných osob. K tomu by bylo zapotřebí 1. dlouhodobě pozorovat děti a dospělé za normálních přirozených podmínek, 2. navozovat umělé nové situace a dávat zkoušencům zvláštní úkoly v rodině, ve škole a mimo školu, 3. registrovat, jak řeší krátkodobé zkoušky v laboratorních podmínkách, tj. jak si počínají při řešení vybraných situací, v nichž se má zkoumaná vlastnost projevit z určité stránky, 4. zjišťovat, jak se uplatňuje odvaha v některých speciálních povoláních a 5. jak se projevuje při výcviku vojáků během základní presenční služby, neboť odvaha je zvláště důležitým branným prvkem.

Materiál a výsledky pokusů

Výpovědi dětí jsem roztříдила podle věkových stupňů, podle stupňů abstrakce, podle různých aspektů hodnocení a porozumění a podle hlavních i vedlejších znaků pojmu odvaha. Výpovědi osmi- až desetiletých dětí jsou ve srovnání s výpověďmi dětí pěti- až sedmiletých mnohem diferencovanější. Děti znají řadu projevů a uvádějí mnoho konkrétních příkladů odvážného jednání, dovedou již namnoze správně hodnotit chování člověka vzhledem k odvaze a rozlišují, zda jde v jednotlivých případech o odvážného člověka nebo ne. Postupně s přibývajícím věkem ubývá nezodpověděných otázek. Z protokolů uvedu pouze typické ukázky.

Konkrétní příklady při překonávání strachu, bázlivosti, bojácnosti uváděly všechny děti osmi-, devíti- i desetileté:

nebojí se, když se střílí MR 9:8, nebojí se někam jít JČ 9:11 KŠ 9:4 JF 7:6, nebojí se jít sám na nepřítele JP 9:7, nebojí se vysvobodit Šípkovou Růženku MR 9:8, nebojí se přesíly JP 9:7, když uvidí přesílu, neutěče, nezradí PN 8:9, uprostřed boje se nezačne bát AR 7:8, leze do dolu a nebojí se IB 7:8, nebojí se, třebaže má těžké povolání, že by mu spadla cihla na hlavu nebo strom IB 7:8, nebo že by do něho mohla vjet elektrina JČ 9:11, nebojí se, že na něho spadne strom AR 7:8, dřevorubec ví, že ho to může stát život JP 9:7 LM 8:6, nebojí se lvů, tygrů, orla JČ 9:11 LK 9:10 RS 9:11 LM 8:6 AŠu 8:3, nebojí se chytat zvěř EK 9:3 JG 9:9, nebojí se zastřelit velká zvířata AŠ 9:1, nebojí se, že dostane stejnou nemoc JČ 9:11 JG 9:9 MR 9:8, nebojí se pracovat s léky JP 9:7, kdo operuje a nebojí se, že by to zkazil LM 8:6, lékař se nesmí bát, když je to nebezpečné, když operuje RM 9:11, lékař se nebojí při záchvatu MH 9:10, nebojí se skočit s padákem JF 7:8 AŠ 9:1 LK 9:10, nebojí se letět v letadle RS 9:11 AR 7:8 LM 8:6, nebojí se, že se letadlo zřítí JG 9:9, nebojí se postavít dům IB 7:8, opovízí se zabít draka AR 7:8, hájí svůj nápad, třeba jsou ostatní proti němu RS 9:11, nesmí se bát prát se JČ 9:11, odváží se jít do boje AR 7:8 JČ 9:11 KŠ 9:4, odváží se krást AR 7:8, brání se i proti silným klukům AR 7:8, loží po lešení AR 7:8, když hoří, jde do ohně LM 8:6, nebojí se, že ho ryba kousne, když ji měří AR 7:8, nebojí se, že se loďka převrhne a utopí se AR 7:8, nebojí se, že se zabije LM 8:6, voják ve válce musí být odvážný LM 8:6 RM 9:11, hodně sjet na lyžích MH 9:10, odvážný se umývá studenou vodou JF 7:6, nemá strach o život RS 9:11 LM 8:6.

Konkrétní příklady na projevy odvahy jako smělost, hrdinskost, statečnost:

odvážný je smělý, jde sám do lesa JF 7:6, jde vpřed AR 7:8, když hoří, vynese děti RM 9:11, zachránil zasypané horníky RM 9:11, jednou zachránil děti KŠ 9:4, loď LM 8:6 RM 9:11 MH 9:10, všichni vojáci utíkali, jenom partyzána tam zůstala a střílela kulometem JČ 9:11, střílí do poslední kapky krve a do posledního náboje, aby zachránil vlast PN 8:9, zachránil slabší kamarády RM 9:11, holčičku MH 9:10, dítě PN 8:9 RS 9:11, když někomu zachrání život, je prohlášen za hrdinného KŠ 9:4, když udělá někdo dobrý skutek, považuje se za hrdinu JČ 9:11.

Konkrétní příklady na projevy odvahy zabilující až k opovázlivosti, drzosti, troufalosti, riskování:

je opovázlivý, nepřítel se ho hrubě ptá a on se začne smát mu do očí PN 8:9, může dát v sázku, že by prohrál peníze AR 7:8, závodník chce vyhrát a dá za to třeba život JČ 9:11, musí být drzý ke králi AR 7:8.

Ukázky nesprávných konkrétních příkladů:

hodně pracuje AŠ 9:1, JČ 9:11 EK 9:3 KŠ 9:4 IB 7:8, je odvážný v práci LK 9:10, chodí včas do práce AŠ 9:1, bratr umí spravit lampu AŠu 8:3, učitel umí dětem pomáhat AŠu 8:3, lékař umí nemocné uzdravit AŠu 8:3 atd.

Ukázky abstraktnějšího, obecnějšího vystihování odvahy jako překonávání strachu:

nebojí se PN 8:9 BP 7:7 JF 7:6 EK 9:3 MR 9:8 AR 7:8, nebojí se nebezpečí KŠ 9:4 JČ 9:11

AR 7;8 MH 9;10, nebojí se překážek JP 9;7, všechno přemůže KŠ 9;4, nemusí se bát AŠu 8;3, nesmí se bát KB 7;11 JF 7;6 EK 9;3 LM 8;6, je nebojácný KŠ 9;4 JČ 9;11 MH 9;10, ničeho se nebojí JF 7;6 IB 7;8 KB 7;11 AŠ 9;1 KŠ 9;4 JP 9;7 JG 9;9 LK 9;10 JČ 9;11 RS 9;11 LM 8;6, nemá strach MR 9;8 LK 9;10 AR 7;8, nemusí mít strach AŠu 8;3, nesmí mít strach JF 7;6 JP 9;7 JG 9;9 JČ 9;11, vrhá se do velkých nebezpečí MH 9;10, jde v každém nebezpečí první JČ 9;11, přiznává se, že se něco nenaučil JP 9;7, odvážný vyhraje AR 7;8.

Abstraktnější vystižení odvahy jako smělosti, hrdinskosti, statečnosti:

je smělý JČ 9;11 MH 9;10 RS 9;11 JP 9;7, nesmělý je bojácný 7;11, je hrdinský RS 9;11 MH 9;10, bojuje za vlast MH 9;10 AR 7;8, je statečný KB 7;11 EK 9;3 KŠ 9;4 JG 9;9, zachraňuje lidi před nebezpečím KB 7;11 KŠ 9;4 JG 9;9 LK 9;10, je rozhodný RM 9;11 MH 9;10, je statný AR 7;8, upozorní na nebezpečí KŠ 9;4, musí být nesobecký RM 9;11.

Abstraktnější vystižení odvahy jako opovázlivosti:

je opovázlivý LK 9;10 JF 7;6, hned si do všeho troufá JG 9;9, obětuje život KŠ 9;4, nic si z ničeho nedělá JG 9;9, *negativně*; nemá být opovázlivý MH 9;10, nemusí být drzý JF 7;6, není drzý JG 9;9, nemá být drzý MH 9;10 MR 9;8, nesmí být drzý RM 9;11.

Ukázky nesprávného abstraktnějšího vystihování odvahy jako opovázlivosti:

je odpovědný JP 9;7, radí, pomáhá MR 9;8 KB 7;11, všechno musí umět IB 7;8 EK 9;3 AS 9;1 JG 9;9, nestydí se JČ 9;11, poslouchá AŠ 9;1 JG 9;9, nesmí se zlobit AŠ 9;1, nemá se hádat, nadávat AŠ 9;1 LK 9;10, nemá se bít AŠ 9;1, není zlý, sprostý PN 9;8 AŠ 9;1.

Z jiných aspektů v hodnocení a porozumění pojmu odvahy vystihlo několik dětí odvahy vyloučením protikladného pojmu:

Odvážný není zbabělý MR 9;8. Odvážný se nesmí vzdávat EK 9;3.

Vývoj odvahy jako vlastnosti člověka uvedlo několik málo zkoušenčů:

Od malička se ničeho nebojí JČ 9;11 KŠ 9;4 MR 9;8, když je vždycky odvážný, že si to navykne AR 7;8, Štěpánek byl k odvaze vychovaný, král ho učil bojovat KŠ 9;4.

Několik málo dětí zhodnotilo svoje jednání jako odvážné nebo neodvážné:

Boxla jsem kluka do zad, chtěl se se mnou prát a byl o hodně silnější AR 7;8. Dupali jsme do ohně, skákali přes něj LM 8;6. Přiznal jsem se, že jsem se něco nenaučil JP 9;7. Děčka myslely, že tam běží vlk. Šla jsem se podívat, byl to pes MR 9;8. Trochu jsem odvážný — teď jsem se chtěl pokoušet, jestli by to šlo po okapové rouře na střechu. Ono by to šlo, já bych se tam vyšplhal, ale měl jsem sváteční šaty KŠ 9;4. Bála jsem se sjet kopec na lyžích MH 9;10. Odvážný se umývá studenou vodou, já vždycky ne JF 7;6. Nejsem odvážný — jen jednou jsem se kuloval nejvíc ze všech JČ 9;11. má vytrvalou vůli RS 9;11 MR 9;8, dělá všechno dobře MR 9;8 JG 9;9 je čestný RS 9;11, je hrdý MR 9;8 je ochotný KB 7;11, je mužnatý KŠ 9;4, je šikovný AR 7;8, hned všemu rozumí AR 7;8.

Tabulka I

Odvaha jako překonávání strachu, bázlivosti, bojácnosti	8letí %	9letí %	10letí %
konkrétní případy	100	100	100
abstraktnější vystižení	100	100	100
vyšoký stupeň abstrakce	--	—	10

Ukázka zcela obecného, abstraktního vystihování prvního hlavního znaku odvahy jako překonávání strachu:

odvaha je nebojácnost. Bojácný nemůže být nikdy odvážný. Odvaha a bojácnost je úplně něco jiného JČ 9;11.

Tabulka II

Projevy odvahy jako smělost, statečnost, hrdinskost	8letí %	9letí %	10letí %
konkrétní případy	30	60	50
abstraktnější vystižení	30	60	90
vysoký stupeň abstrakce	30	40	10

Několik příkladů k obecnému vystihování odvahy jako smělosti:

odvážnost, to je stejný s tím slovem smělost PN 8;9 AR 7;8, odvaha je hrdinnost MR 8;9, má být příkladem, vzorem PN 8;9 AR 7;8, odvaha je statečnost AR 7;8, odhodlanost RM 9;11.

Ukázka správného obecného vystižení odvahy jako opovázlivosti:

má si troufat jen na to, co zdolá MH 9;10.

Některé případy nesprávného obecného vystižení odvahy:

dělá dobré činy MH 9;10, neublíží je MH 9;10, odvaha je čin JP 9;7, odvaha je něco AS 9;1, odvážný musí mít kázeň JČ 9;11, něco umí, něco ví ASu 8;3.

Samostatně jsem zařadila výpovědi, v nichž pokusné osoby vystihovaly konkrétními příklady vysoce uvědomělé překonávání strachu:

odvážný ví, že se nebojí RS 9;11, letec ví, že by mohl spadnout, a přece lítá JČ 9;11, bála jsem se krav, ale pásla jsem je IB 7;8, vidí přesilu, má strach, ale brání se PN 8;9, bojí se, ale jde dovnitř zachránit někoho RM 9;11, pomáhá lidem, aby se nebáli MR 9;8, dodá mu odvahu — řekne podívej, neboj se, já to taky sjeďu (po laně dolů) RS 9;11.

V protokolech se vyskytl také v této kategorii projev odvahy jako smělost:

chrání, brání vlast MH 9;10 JG 9;9 PN 8;9, dá život za kamarády, zasmrtí raději sebe LK 9;10, dá život za vlast JČ 9;11, vrhne se na nepřítel i když nemá zbraň MH 9;10, musí být nesobecký, i nepříteli pomůže MH 9;10.

Příklad uvědomělého odmítnutí riskování:

dělá všechno s rozmyslem MH 9;10.

Tabulka III

Projevy odvahy, které zabíhají až k opovázlivosti, drzosti, troufalosti a riskování	8letí %	9letí %	10letí %
konkrétní případy	20	20	10
abstraktnější vystižení	20	40	80
vysoký stupeň abstrakce	—	—	10

Uvedené tabulky udávají procentuální rozložení výskytu jednotlivých typů výpovědí, rozvrstvených podle věku. Vzhledem k věkovým stupňům zkoumaných dětí tvoří se v rozřazení materiálu tyto vývojové tendence:

odvaha jako překonávání strachu, bázlivosti, bojácnosti uvedlo na konkrétních příkladech 100 % osmi- až desetiletých dětí. Znaků odvahy jako smělost, statečnost, hrdinskost, které děti demonstrovaly na konkrétních příkladech, celkově s věkem přibývá. Vystihování konkrétních projevů odvahy, které zabíhají až k opovázlivosti, drzosti, troufalosti, riskování, vyskytuje se na všech zkoumaných věkových stupních pouze ojediněle.

Při abstraktnějším určování překonávání strachu uvedlo všech 100 % pokusných osob konkrétní příklady. Výjimečně vystihly děti abstraktněji odvahu jako překonávání úleku (10 % devítiletých). Případy abstraktnějšího vysvětlení odvahy jako smělosti, stoupají s věkem. Stejná tendence je patrná u abstraktnějšího vystihování odvahy jako riskování.

Jen ve velmi málo případech se vyskytl vysoký stupeň abstrakce při určení jednotlivých znaků odvahy.

Vyšší procento výskytu uvědomělého překonávání strachu a uvědomělého porozumění odvaze jako smělosti jsem zjistila u desetiletých v 50 %, kdežto u osmi- a devítiletých jen ve 20 %.

Vystižení odvahy vyloučením protikladného pojmu s věkem poněkud stoupá. Ve srovnávání odvahy s příbuznými pojmy se vzhledem k věku stoupající tendence neprojevuje.

Za významnou otázku považuji problém výchovy k odvaze. Zabýval se jím na mezinárodní pedagogické konferenci v Locarnu v r. 1927 A. Adler,⁶ v r. 1936 Grace Adams,⁷ v r. 1937 K. Krěma.⁸ Tito autoři vyzvedávají některé zásady, které je nutno při výchově odvahy zachovávat. (Děti je např. třeba upozorňovat na to, že mají svou hodnotu, podněcovat jejich radost z výsledků, jichž dosáhly.) Poukazují na kladný vliv příkladu význačných osobností, které v různých životních situacích dovedly překonat strach a projevíly odvahu. Můj výzkum vývoje porozumění a hodnocení pojmu odvaha u školních dětí není zaměřen na řešení otázky výchovy k odvaze. Avšak poznatky uvedené v této práci mohou být podkladem pro vypracování metodiky pro osvojování pojmu odvaha.

S h r n u t í

Příspěvek je pokusem, který má zjistit poznatky o vývoji porozumění a hodnocení abstraktního pojmu odvaha u osmi- až desetiletých normálních žáků všeobecně vzdělávací školy. Srovnáním psychologických znaků tohoto pojmu se znaky logickými byly konstatovány další vývojové etapy pojmu odvaha. U osmi- až desetiletých jsem zjistila tyto vývojové stupně:

1. První hlavní znak (překonávání strachu, bázlivosti, bojácnosti) vystihlo 100 % dětí osmi- až desetiletých.

2. Druhý hlavní znak (projevy smělosti, statečnosti, hrdinskosti, určilo 50 % osmiletých, 100 % devíti- a desetiletých.

3. Třetí hlavní znak (projevy opovázlivosti, drzosti, troufalosti, riskování) uvedlo 30 % osmi-, 60 % devíti- a 90 % desetiletých.

4. Již od osmi let výše pozorujeme další diferenciaci jednotlivých hlavních znaků tohoto pojmu. Uvědomělé vystihování odvahy nacházíme ve vyšší míře až u desetiletých, u mladších nepřesahuje 20 % případů.

5. V deseti letech ovládaly až na nepatrné výjimky všechny pokusné osoby správně a adekvátně všechny hlavní znaky pojmu odvaha.¹⁰

6. Kromě správnosti výpovědi se ještě vyskytovala řada nepřesností a nesprávností.

7. Abstraktní pojem odvaha se tvoří na základě názoru, na základě konkrétních zkušeností dítěte. Svědčí o tom vývoj jednotlivých hlavních znaků a hlavně s věkem postupně vzrůstající počet příkladů, které děti uváděly.

8. Věk, kdy dítě ovládne pojem odvaha, závisí na prostředí dítěte.¹¹

POZNÁMKY

¹ Tato studie navazuje na dřívější studii „K otázce vývoje pojmu odvaHa u dětí pěti- až sedmiletých“, uveřejněnou ve Sborníku prací filosofické fakulty brněnské university, roč. VI, 1957, řady filosofické (B), čís. 4, 74—77.

² Bylo by zapotřebí prozkoumat, zdali je sled těchto vývojových fází stejný také při ontogenetickém vývoji jiných pojmů, které jsou na stejném stupni abstrakce, a zdali uvedená vývojová stadia platí pro pojmy abstraktní i pro pojmy konkrétní. Výsledky zkoumání jednoho pojmu nedovolují odpovědět na tyto otázky.

³ Brno 1952, str. 43—72.

⁴ A. Libor, Psychologický pochod porozumění slovům. Experimentální studie. Psychologie 6, 1940—1941, str. 17, 18, 69.

⁵ Protokoly i seznam otázek je k dispozici u autorky.

⁶ Srovnej Komenský 55, 1927—1928, 167—168.

⁷ Věstník pedagogický 14, 1936, 409.

⁸ Tělesná výchova mládeže 8, 1937—1938, 125.

⁹ Závěry platí jen pro zkoumanou skupinu. Aby je bylo možno zobecnit, bylo by nutno provést výzkum na větším počtu pokusných osob.

¹⁰ Odvahy se týká v souboru Terman—Merillové první otázka v definicích abstrakt pře-depsaná pro 10. rok. Tato otázka zní: „Jak se říká chlapci (dívce), jaký je to chlapec (dívka), který(á) nemá z ničeho strach?“

¹¹ Tyto souvislosti budou řešeny v závěrečné studii o pojmu odvaHa.

ЛИЛИ МОНАТОВА

K ВОПРОСУ О РАЗВИТИИ ПОНИМАНИЯ И ОЦЕНКИ СМЫСЛА
ПОНЯТИЯ „МУЖЕСТВО“ У ДЕТЕЙ В ВОЗРАСТЕ ОТ 8—10 ЛЕТ

Развитие понятия „мужество“ исследовалось у 30 детей при помощи личного разговора, руководимого экспериментатором. Автор сравнивал психологические и логические признаки понятия „мужество“ и следил за их постепенной дифференциацией. Первый главный признак знали все дети в возрасте от 8—10 лет, второй признак определило 50 процентов детей в возрасте 3 лет и 100 процентов детей в возрасте от 8—10 лет. Третий главный признак определило 30 процентов детей в возрасте 8 лет, 60 процентов детей в возрасте 9 лет и 90 процентов детей в возрасте 10 лет. Все главные признаки понятия „мужество“ (преодоление страха, боязни, пугливости, мужество, проявляющееся смелостью, отвагой, героизмом, и другие проявления мужества, доходящие до дерзости, нахальства, беззастенчивости или риска) были развиты у детей в возрасте 10 лет, за незначительными исключениями, хорошо и адекватно.

(Перевод: Йиржи Бронец)

SOME NOTES ON THE PROBLEM OF DEVELOPMENT
IN COMPREHENDING AND EVALUATING THE CONCEPT
OF COURAGE AS OBSERVED IN CHILDREN OF 8—10 YEARS

(by Lili Monatová)

The development of the concept of courage in a group of 30 children was studied by means of personal guided conversation. The psychological and logical signs of the concept were compared and their gradual differentiation was observed. The first chief sign was given by all the children of 8 and 10 years, the second was given by 50 per cent of the eight-year old children and 100 per cent of the nine- and ten-year old children. The third chief sign could be found in 30 per cent of children of 8 years, 60 per cent of 9 years and 90 per cent of 10 years. All the chief features of the concept of courage (suppression of fear, anxiety, timidity — the manifestations of courage such as bravery, audacity, heroism and the manifestations passing into boldness, cheekiness, daring, or even hazardousness) in the ten-year old children were developed correctly and adequately, with only negligible exceptions.